

Ritme en blues in het landschap van Berg en Dal

Column van Ton Duffhues, bij gelegenheid van Symposium Vier het landschap, 5 nov 2025, De Horst.

Als student trok ik op sommige zomerse dagen naar de Bisonbaai of we gingen vroeg in de ochtend vissen en daarna een biertje drinken in Oortjeshekken. Ik kan me niet herinneren dat ik het landschap echt zag, laat staan vierde? Maar ergens in die tijd begon het wel te dagen. *We lazten Filosofie van het Landschap* van Ton Lemaire. Het kenmerkende van landschap, stelde hij, is dat het 'element natuur' het 'element cultuur' domineert en integreert. Het Westerse landschap zag hij zelfs als 'rechtvaardiging van de cultuur'. Bedoelde hij dat je het landschap kreeg dat je als samenleving / cultuur verdiende? Met een clubje studenten probeerden we zijn visie te doorgronden; dat lukte beter toen we samen met bevriende biologen de N70 route gingen lopen en de Ooijpolder verkenden. In de jaren daarna sympathiseerden we met acties gericht op natuur en landschap in Ooijpolder, Berg en Dal en Groesbeek. Van argeloze passant werd ik kritische toeschouwer: mijn focus was meer gericht op wat er dreigde te verdwijnen dan op wat er feitelijk aan landschap was.

De vervlechting van natuur en cultuur kreeg ik scherper in beeld na tal van gesprekken met twee mensen uit de brede familiekring, een steenfabrieksarbeider uit Millingen en een boer uit De Horst. Dat ging over klei en zand, laag en hoog, wateroverlast, dijken en droogte, arbeid, armoede en religie, crisis, oorlog en bevrijding. Ik kreeg nieuwe verhalen te horen over de mensen en de natuur in het gebied. Geïnspireerd door Lemaire, biologen, steenbakkers, boeren, natuurliefhebbers, geografen en cultuurhistorici wist ik het zeker: het landschap is alleen te lezen en dus ook te vieren als een dynamisch samenspel van natuur en cultuur. Door zelf actiever in het landschap te stappen, lukte het me steeds beter om het ritme van het landschap zowel fysiek als mentaal te voelen. Woorden hiervoor vinden vond ik lastig en dat vind ik nog steeds.

Afgelopen vrijdag, op het moment dat ik deze column schreef, belde de klantenservice van Natuurmonumenten. Of ik lid wilde worden. Meestal bedank ik meteen vriendelijk voor dergelijke verzoeken, nu wilde ik toelichting. "Het gaat slecht met de natuur, we hebben nog maar 15% natuur, u weet wel stikstof en zo. Wij willen 'echte natuur' behouden in ons land, en meer leden geeft meer slagkracht in de politieke lobby. Met deze belactie wil Natuurmonumenten de grens van 1.000.000 leden halen". De beller hield zich strak aan het ingestudeerde narratief. Mijn vraag over bottom-up werken aan biodiversiteit ging hem te ver. "Ja, heel goed dat dit gebeurt in Berg en Dal, maar 1.000.000 leden zou de natuur en dus ook biodiversiteit in Nederland toch geweldig helpen."

Het begrip 'echte natuur' staat me tegen. Alsof dat een tijdloos gegeven zou zijn. Wat in een gebied niet thuishoort, gooi je eruit, en wat aan dieren en plantjes wel in het plaatje past haal je naar binnen. Je maakt er een reservaat van, en zet er bij wijze van spreken een hek om heen. Logisch dat dit utilitaire denken over herstel van natuur heeft geleid tot functionele

scheiding van natuur en landbouw, niet alleen ruimtelijk maar ook economisch, sociaal, cultureel en politiek. In dit rationeel-functionele verhaal overheersen principes als meetbaarheid, beheersing, controle. Evengoed klinkt nostalgie door: een combinatie van gevoelens van verlies en verlangen, met dimensies van zingeving en mystiek. Deze paradox speelt niet alleen in natuuropvattingen maar ook in beschrijvingen van de boerencultuur en de identiteit van de boer. Zoals in het recent uitgegeven boek *Boerencultuur* van Patrick Joyce, waar hij de ziel van de boer treffend weet te raken.

“Boeren zijn altijd waakzaam, bewust van veranderingen, in het weer, in de lucht, in de aarde zelf, de grond, veranderingen op het land, bij de dieren. Vaak zijn het minieme veranderingen die anderen niet opvallen. Boeren moeten zichzelf dus beschermen tegen die veranderingen en de onzekerheid die ze met zich meebrengen, Dat doen ze met behulp van gebruiken, werkmethoden, overtuigingen ten aanzien van godsdienst en natuur, met een waakzaam leven in een opvatting van tijd die cyclisch en repetitief is, net als de arbeid die ze verrichten.”

Zeker, de toon van Joyce is nostalgisch, en de moderne boer zal er zich misschien nauwelijks in herkennen. En inderdaad, met het natuurlijke cyclische en repetitieve ritme alleen hebben ze het niet gered. Sociale en economische veerkracht was nodig om de kost te verdienen. Zij gooiden hun bedrijfsvoering over een andere boeg of stopten. In 25 jaar tijd is hier in de gemeente de helft van de boerenbedrijven verdwenen, niet uit luxe maar meestal noodgedwongen vanwege te weinig perspectief, verkeerde ligging of geen opvolger.

Wat ik me afvraag is of het bij natuurbeschermers anders ligt. Waar zij in hun hart ook meer naar het cyclische en repetitieve tijdsritme neigen, zitten zij net als de boeren vaak gevangen in een functioneel lineair ritme dat hen opgelegd wordt door externe maatschappelijke en politieke krachten. Waar de boer mede geleefd wordt door bijvoorbeeld contracten met afnemers en door regelgeving, heeft de natuurbeschermers in zijn werk vaak te maken met strakke processen, regelingen, tijdschema's, registratie en controles. Bij zowel boeren als natuurbeschermers conflicteren die ritmes. De spanning die daar mee gemoeid gaat voelen zij op een diep lichamenlijk én geestelijk niveau.

Het bijzondere van ons gebied is dat er de laatste 20 a 30 jaar door veel verschillende mensen en instanties en vanuit allerlei perspectieven en invalshoeken met succes gewerkt is aan het overstijgen van die functionele scheiding, met meer integratie van natuur en cultuur als gevolg. Het liefst zou ik u ter illustratie nu die vierkante meter weiland laten zien die oud-burgemeester Wilbers ooit in de raadzaal had opgesteld met vlaggetjes erin van alle partijen die actief waren met natuur en landschap. Dit om zijn Duitse collega's te imponeren. “Bei uns unmöglich!” was de reactie.

Boer Zeger en bioloog Arno hadden elkaar nodig voor het snoeien van bomen; door veel met elkaar te buurten vonden ze elkaar in de term ‘cultuurlandschap’ “Elke gebruiker van dat landschap kan een steentje bijdragen”, zegt Zeger. “We accepteerden dat we tegen dingen anders aankeken, maar maakten daar geen ruzie over. Gingen we samen wandelen, dan keek ik naar de horizon en moest ik voortdurend wachten op Arno die stil stond om naar de

plantjes te kijken. “De polder is mijn huisje en er hoeft niemand van buitenaf gestuurd te worden om te onderhouden. Dat kunnen we zelf wel. Vanuit die relatie, houding en motivatie ontstond de Ploegdriever.

Bioloog Ferdinand en historisch geograaf Paul staken hun koppen bij elkaar en schreven een notitie over Groesbeek Wandelland. De timing was perfect. Laat in de ruilverkaveling de oude structuur van renpaadjes en waterlopen ongemoeid en haak daar kleine natuurgebiedjes op aan. Dit sloeg aan bij de beleidsmakers en uitvoerders. Zo kreeg Stichting Landschapsbeheer Ooijpolder-Groesbeek het beheer uiteindelijk 65 ha in handen. Oude veldnamen keerden terug, zelfs meer zandpaden dan voor de ruilverkaveling, Berg en Dal werd wandelgemeente.

Onzalige plannen rond dijkverhoging, stadsuitbreiding en landinrichting in de Ooijpolder bracht alles en iedereen met een hart voor natuur en landschap in beweging. Het was alle hens aan dek! Biologe Tiny Wigman was een van de gangmakers van Ooijpolder Proeftuin. Lang verhaal kort: er kwam van alle kanten geld om de polder te verfraaien met ecologische verbindingzones, heggen, hagen, wandelpaden. Via Natura ontstond in 2005 als Landschapsfonds. Het Landschaps Ontwikkelingsplan (LOP) werd het kompas voor alle betrokken partijen. Tiny noemt twee belangrijke principes: “teken geen plan uit op de grond van een ander”, en “zorg dat de boeren die landschapselementen beheren een contract krijgen voor 30 jaar”.

Zo kwam hier in het gebied het spel met landschap en natuur op de wagen. Dat spel ging door met LOP 2, met extra aandacht voor recreatie en een grotere betrokkenheid van inwoners: dorpsommetjes, schooltuinen en landschapsparade. En ondertussen kwam biodiversiteit hoog op de agenda.

Ruim 9 jaar was ik als voorzitter van Via Natura betrokken bij dat spel. Wat wil ik hierover kwijt richting toekomst? Het belangrijkste is de zorg dat uiteenlopende ritmes beter op elkaar afgestemd worden om uiteindelijk voor Berg en Dal een herkenbare sound te krijgen, die iedereen ruimte geeft en inspireert. Dit begint met de erkenning dat alle stakeholders, (boeren, natuurbeschermers, wetenschap, burgers, overheden, waterschap, TBI's, grondeigenaren, recreatie ondernemers) allemaal ook eigen belangen hebben. Tegelijkertijd is het de vraag wat ze weten van elkaar, of er een gemeenschappelijke verhaal is, spreken ze dezelfde taal, bedoelen ze hetzelfde, bewegen ze in hetzelfde ritme? Iedereen werkt hard maar ook samen? Elkaar zien en spreken, dan heb je minder last van elkaar! Daarvoor is tijd nodig, geduld, nieuwsgierigheid, openheid, empathie ook. Geen stokpaardjes of schuttersputjes, want dan stagneert de boel en krijg je patstellingen, gedraai, wantrouwen etc.

Onmisbaar is kennis van de geschiedenis van het gebied. Lokale kennis is er ten overvloede, maar kan beter worden gehoord en gebruikt. Dat geldt ook voor de onderstroom van lokale initiatieven die zelf verantwoordelijkheid pakken en het zelf willen doen: van ondernemers tot groepen burgers en maatschappelijke organisaties. (Voedselbos, Biesterhof, Pluktuin,

Gelukkige Groenten, Wijnbouw Centrum, de Kleverbergh en vele andere, en laten we niet vergeten de talrijke boeren en andere ondernemers die bijzondere stappen hebben gezet in hun bedrijfsvoering qua natuurbeheer en landschapsontwikkeling.) Praktische activiteiten op het laagste schaalniveau vragen om ondersteunend en faciliterend beleid op een hoger niveau en niet andersom. Zonder die betrokkenheid en zeggenschap van lokale gemeenschappen en burgerinitiatieven kan de overheid het niet. Bovendien versterken zij de democratie en dragen ze enorm bij aan de identiteit van het gebied.

Geef ruimte aan “streetwise werken” en ondernemerschap, in combinatie met langjarige visies die vanuit het gebied zelf ontwikkeld worden. Het tienpuntenplan ‘Samen van Meerwaarde, van de ZLTO afdeling Rijk van Nijmegen noem ik hier als een van de waardevolle, actuele pogingen om via dialoog en samenwerking uiteenlopende opgaves en functies te combineren.

Publieke middelen zijn en blijven smeermiddel om zaken gedaan te krijgen. Maar weet dat veel subsidieregelingen erg complex zijn en meestal gericht op projecten en pilots van korte duur. Voor ondernemers en lokale organisaties die met vrijwilligers werken is dat echter nauwelijks te doen. Hier botsen de ritmes van procedurele en praktische functionaliteit.

We vieren vandaag het landschap van Berg en Dal. Bij dat feestje hoort swingen. Samen dansen zonder op elkaars tenen te gaan staan. Ik voel en hoor nu de ritme en blues van Berg en Dal: een tikkie melancholie gecombineerd met een repeterend cyclisch, langzaam en meerstemmig ritme en op de achtergrond een functionele beat. Langzaam komt iedereen in een transformatieve beweging die niet meer te stoppen is en over de grenzen heen gaat, naar het hele gebied van de Groene mantel!.

Ton Duffhues